

УДК 346.2(477)

І.Ф. КОВАЛЬ, докт. юрид. наук, доц., Донецький національний університет (м. Вінниця)

Н.В. ЩЕРБАКОВА, канд. юрид. наук, доц., Донецький національний університет (м. Вінниця)

ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА ФОРМА» В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Ключові слова: організаційно-правова форма, господарська організація, підприємство, господарське товариство, господарська діяльність

Організаційно-правова форма становить свого роду конституцію, модель, основу, на підставі якої здійснюється господарська діяльність суб'єкту господарювання. Задля ефективного ведення господарської діяльності суб'єктам господарювання, зокрема господарським організаціям, важливо чітко визначитися із вибором своєї організаційно-правової форми, оскільки від такого вибору залежить порядок створення, функціонування, реорганізації та ліквідації. Проте в законодавстві й досі визначення цього поняття та відповідних критеріїв, за допомогою яких можна було б відмежувати одну організаційно-правову форму від іншої, а також чіткої системи організаційно-правових форм, не встановлено.

Проблематиці організаційно-правових форм присвячено чимало праць вчених-юристів, зокрема, В.І. Борисової, О.В. Дзери, К.О. Кочергіної, Н.В. Козлової, Н.С. Кузнецової, І.М. Кучеренко, А.П. Сергєєва, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Є.О. Суханова тощо. Втім, напрацьовані здобутки мають переважно цивілістичний напрямок та стосуються досліджень організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права. В господарсько-правовій науці ці питання частково розглядалися О.М. Віннік, Д.В. Задихайло, О.Р. Кібенко, В.С. Мілаш, Н.О. Саніахметовою, В.С. Щер-

биною та іншими у межах обраних авторами напрямів дослідження. Водночас єдиного підходу щодо застосування у Господарському кодексі України (далі – ГКУ) організаційно-правових форм ще не вироблено. Тому метою даного дослідження є розробити пропозиції щодо застосування поняття «організаційно-правова форма» в Господарському кодексі України.

Традиційно в науковій літературі поняття організаційно-правової форми юридичних осіб розглядається через визначення її змісту, відповідних критеріїв, параметрів.

Одні автори (С.Е. Жилинський, І.М. Кучеренко, В.С. Мартем'янов), визначаючи змістовну сторону поняття організаційно-правової форми, виходять зі встановлення ознак, що характеризують це правове явище: сутнісних і правових, істотних і неістотних; майнових і організаційних. Так, С.Е. Жилинський вважає, що організаційно-правова форма втілює сутнісні і правові ознаки, що є загальними для юридичних осіб – підприємницьких організацій різних видів, – які можна звести до двох груп: (1) ознаки, які відображають організаційний зв'язок юридичної особи з правом і законодавством; і (2) ознаки, що відбивають майновий статус юридичної особи [1, с.157–158].

І.М. Кучеренко під організаційно-правовою формою юридичних осіб приватного права розуміє сукупність встановлених в законодавстві істотних (характерних тільки для конкретної організаційно-правової форми) і неістотних (характерних для певної групи організаційно-правових форм або таких, які можуть бути змінені залежно від виду діяльності юридичної особи і інших, визначених в законі обставин) ознак, які дають підставу відрізнити один вид юридичних осіб від інших. До істотних ознак авторка відносить, зокрема, види об'єктів права власності учасників; право на отримання майна після ліквідації юридичної особи; майнові зобов'язання, виконання яких має право вимагати юридична особа від засновника (учасника) та вид відповідальності останніх по зобов'язаннях юридичної особи (обмежена, додаткова, повна). Втім мета, вид

(предмет) діяльності, способи їх здійснення, порядок формування і розпорядження майном ознаками організаційно-правової форми бути не можуть [2, с.4, 9–10].

В.С. Мартъм'янов, досліджуючи організаційно-праву форму, вказує на сукупність майнових і організаційних відмінностей, способів формування майнової бази, особливостей взаємодії власників, засновників, учасників, їх відповідальності один перед іншим і контрагентами [3, с.75].

Інші дослідники (О.Р. Кибенко, Д.В. Задихайло, Н.О. Саніахметова, І.С. Шиткіна), визначаючи організаційно-правову форму, йдуть шляхом виділення певних правових параметрів, на які необхідно звертати увагу при виборі організаційно-правової форми. Так, на думку О.Р. Кибенко, до таких правових параметрів необхідно відносити наступні: процедура створення товариства; законодавчі обмеження кола учасників; склад засновницьких документів, порядок внесення в них змін; вимоги законодавства до капіталу (мінімальний розмір, порядок формування, види вкладів, підтримка розміру власного капіталу); правовий режим майна (можливість виділу частки учасника); правовий статус учасника товариства (права, обов'язки, відповідальність за зобов'язаннями товариства); публічність діяльності, порядок реорганізації і ліквідації і ін. [4, с.46–47].

Д.В. Задихайло, визнаючи організаційно-правову форму як комплексну правову характеристику відносин, що виникають з приводу створення, функціонування і ліквідації юридичної особи, включає ще такі параметри, як характер взаємовідносин між засновниками в процесі створення і управління організацією; правовий режим майна, закріпленого за організацією, характер майнової відповідальності засновників по зобов'язаннях заснованою ними організацією та ін. [5].

У свою чергу, Н.О. Саніахметова відмічає, що організаційно-правова форма є визначальною для характеристики об'єкта прав, обов'язків, меж відповідальності конкретного суб'єкта підприємницької діяльності [6, с.185, 186]. На думку І.С. Шиткіної, критеріями, які характеризують організаційно-правову фор-

му, слід вважати особливості формування її майна; організаційну структуру; взаємовідносини з учасниками та учасників один із одним; відповідальність учасників перед юридичною особою та юридичної особи перед його учасниками та іншими суб'єктами підприємницького обігу [7, с.162–163].

Абсолютно нове бачення організаційно-правової форми підприємницьких товариств висловила К.О. Кочергіна, яка розглядає її як систему «...урегульованих у законодавстві трьох типів відносин, а саме: відносин, що виникають в середині підсистеми «засновників/учасників» між її системно-структурними елементами – засновниками/учасниками з приводу створення, функціонування та припинення господарського товариства як організації; відносин, що виникають в середині підсистеми «юридична особа» з приводу взаємодії її структурних елементів – правоздатність, правовий режим майна, порядок управління; відносин, що виникають між названими підсистемами з приводу функціонування та припинення господарського товариства, як юридичної особи, включаючи межі і порядок відповідальності» [8, с.10].

На практиці під час створення суб'єктів господарювання користуються Державним класифікатором ДК 002:2004 Класифікація організаційно-правових господарювання, затвердженим Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання і споживчої політики від 28.05.2004 р. № 97 [9]. Даним Державним класифікатором надається визначення організаційно-правової форми господарювання (п.2.1) за такими ознаками: правова основа, яка визначає характер відносин між засновниками; режим майнової відповідальності по зобов'язаннях підприємства (організації); порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаних прибутків, можливі джерела фінансування діяльності тощо. Як бачимо перелік ознак не є вичерпним¹.

¹ При цьому відсутність державної реєстрації цього Наказу в Міністерстві юстиції України в судовій прак-

Отже, враховуючі вищезазначені наукові визначення організаційно-правової форми юридичної особи та її ознаки, закріплені в Державному класифікаторі, це поняття характеризується сукупністю певних ознак (елементів), які є необхідними та достатніми, для визначення її змістовної сторони. До них слід відносити дві групи таких ознак: майнові (правовий режим майна, характер майнової відповідальності учасників засновників – учасників) та організаційні (порядок створення, управління, реорганізації, ліквідації, вимоги до установчих документів тощо).

Названі ознаки (елементи) організаційно-правової форми юридичних осіб можуть повною мірою застосовуватися і до таких суб'єктів господарювання, як господарські організації, враховуючи положення ч.5 ст.55 ГКУ [10], відповідно до якої господарські організації мають статус юридичної особи.

Проте, ГКУ використовує термінологію, яка стосується організаційно-правової форми, достатньо широко і під час суперечливо, без відповідного узгодженого викладення. Так, в ГКУ вживаються поняття «організаційні форми господарювання» (абз.1 ч.1 ст.31; ст.62), «організаційно-правові форми господарювання» (ч.1 ст.135), «організаційні форми підприємництва» (ст.45), «організаційні форми підприємницької діяльності» (ч.1 ст.47); «організаційні форми здійснення некомерційної господарської діяльності» (ст.53); «організаційно-правова форма» (ч.3 ст.55, ч.3 ст.62); «організаційна форма суб'єкта господарювання (ч.4 ст.57); «організаційні форми підприємств» (ст.63, ч.10 ст.65) та «організаційно-правові форми об'єднань підприємств» (ч.1 ст.121). Очевидно, що перелічені терміни мають різне значення та змістове навантаження, а така роз-

тиці не вважається перешкодою для його застосування при вирішенні спорів (наприклад, ухвала ВАСУ від 15.05.2007 р. у справі № 6/32, постанова ВГСУ від 11.05.2006 р. у справі № 8/840). Втім, враховуючи положення ч.1 ст.83 ЦК України та ч.2 ст. 55 ГКУ, встановлення організаційно-правових форм має відбуватися виключно на рівні закону – тому застосування Державного Класифікатора викликає певні зауваження.

галуженість щодо використання зазначеної термінології без встановлення чіткого закріплення змісту названих понять створює непорозуміння щодо їх співвідношення.

Враховуючи вищенаведене розуміння поняття організаційно-правових форм юридичних осіб та коло наведених термінів, доцільно розмежовувати два поняття: організаційно-правова форма, яка стосується *діяльності* (господарювання, господарська діяльність, підприємництво, підприємницька діяльність, некомерційна господарська діяльність) та організаційно-правова форма, яка характеризує *суб'єкта* (суб'єктів господарювання, підприємство, об'єднання підприємств).

У ч.1 ст.135 ГКУ, в якій йдеться про організаційно-установчі повноваження власника, зазначається, що «Власник майна має право одноосібно або спільно з іншими власниками на основі належного йому (їм) майна засновувати *господарські організації або здійснювати господарську діяльність в інших організаційно-правових формах господарювання*, не заборонених законом...». Звідси можна зробити висновок, принаймні, що однією з організаційно-правових форм господарювання виступає саме господарська організація. Враховуючи положення ч.2 ст.55 ГКУ, в якій зазначено, що до суб'єктів господарювання відносяться господарські організації та фізичні особи-підприємці, виокремлюємо іншу організаційно-правову форму господарювання – без створення юридичної особи – здійснення господарської діяльності фізичною особою-підприємцем.

Відповідно до ч.2 ст.55 ГКУ, господарськими організаціями є юридичні особи, створені в порядку та на умовах, передбачених Цивільним кодексом України [11] (далі – ЦКУ), підприємства, в тому числі державні та комунальні, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку. Організаційно-правовими формами юридичних осіб за ЦКУ (ст.80) є товариства, установи та інші форми, встановлені законом. Поряд із загальною категорією «юридичні особи»

окремий наголос у ст.55 ГКУ робиться на тому, що господарськими організаціями є також підприємства, створені відповідно до ГКУ, у тому числі державні (ст.ст.73–77 ГКУ) та комунальні (ст.78 ГКУ). До інших юридичних осіб, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку, відносяться, наприклад, ті, що здійснюють неприбуткову господарську діяльність, як то: кредитні спілки (ст.130 ГКУ) та благодійні організації (ст.131 ГКУ).

Аналіз ГКУ дозволяє зробити висновок, що найближчою до категорії організаційно-правової форми господарської організації із використаних в ГКУ є «організаційно-правова форма підприємств» (ч.3 ст.55, ч.3 ст.62), «організаційна форма підприємств» (ст.63). В той же час ст.63 ГКУ, яка має назву «Види та організаційні форми підприємств», не розкриває зміст таких понять як «вид» та «організаційна форма», а надає класифікацію підприємств за певними ознаками (критеріями), серед яких: форма власності, спосіб утворення (заснування) та формування статутного капіталу; існування відносин залежності. Коментуючи цю статтю, В.С. Мілаш зазначає, що «...самі поняття «вид» та «організаційно-правова форма» підприємства співвідносяться між собою як часткове та загальне, адже організаційно-правова форма є підсумковою юридичною конструкцією, в якій інтегровано усі ознаки (особливості, характеристики) підприємства, що служать критерієм виокремлення їх видових угруповань» [12]. В той же час авторка зводить ст.63 ГКУ до класифікації підприємств за певними критеріями, поділяючи їх на види, і не називає що слід розуміти під організаційними формами підприємства.

О.М. Вінник, розкриваючи питання «Види та організаційно-правові форми підприємств», аналізує підприємства за відповідними критеріями класифікації (ст.63 ГКУ) та поділяє їх на види без уточнення організаційно-правових форм підприємств [13].

В свою чергу В.С. Щербина, досліджуючи поняття видів та організаційних форм підприємств, вказує, що законодавство України про підприємства оперує такими поняттями, як

види, організаційні форми і категорії підприємств. Кожне з них вживається для класифікації підприємств за певними ознаками [14, с.57]. Автор виділяє в залежності від: форм власності (ч.1 ст.63 ГКУ) – *види* підприємств (приватне підприємство; підприємство колективної власності; комунальне підприємство; підприємство, засноване на змішаній формі власності); способу утворення (заснування) та формування статутного фонду (ч.3 ст.63 ГКУ) – *дві організаційні форми* підприємств: унітарні та корпоративні; кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік підприємства – *категорії* малих, середніх або великих (ч.7 ст.63 ГКУ – цю частину виключено на підставі Закону № 4618-VI від 22.03.2012 р. [15]).

Проте, слід зазначити, що поділ підприємств за способом утворення (заснування) та формування статутного капіталу (ч.3 ст.63 ГКУ) на унітарне та корпоративне не охоплює всіх ознак (елементів), які характеризують організаційно-правову форму господарської організації, а тому в даному випадку все ж таки мова йде не про організаційні форми підприємств, а про види підприємств.

Втім в ГКУ зустрічається поняття «форми підприємств» без розкриття їх змісту. Так, відповідно до ч.1 ст.396 ГКУ, на території України можуть створюватися і діяти суб'єкти господарювання з іноземними інвестиціями, які здійснюють свою діяльність у *формах* підприємства з іноземними інвестиціями (ст.116 ГКУ), іноземного підприємства (ст.117 ГКУ), інших формах, не заборонених законом.

Якщо звернутися до Державного класифікатора, то серед організаційно-правових форм господарювання виділяють такі: підприємства (код 100), господарські товариства (код 200), кооперативи (код 300), організації (установи, заклади) (код 400), об'єднання підприємств (юридичних осіб) (код 500), відокремлені підрозділи без статусу юридичної особи (код 600), об'єднання громадян, профспілки, благодійні організації та інші подібні організації (код 800) та інші організаційно-правові форми (код 900). В свою чергу, кожна

із названих організаційно-правових форм господарювання поділяється на відповідні види. Наприклад, такий організаційно-правовій формі господарювання як підприємства відповідають наступні види: фермерське господарство, приватне підприємство, колективне підприємство, державне підприємство, казенне підприємство, комунальне підприємство, дочірнє підприємство, іноземне підприємство та інші (перелік є вичерпним).

Важливо зазначити, що хоч і Державний класифікатор допомагає суб'єктам господарювання під час створення зорієнтуватися у виборі організаційно-правової форми господарювання, належним чином оформити відповідні реєстраційні документи (форма 1, форма 2 [16]), де в п.2 зазначається організаційно-правова форма господарювання, проте удосконалювати систему організаційно-правових форм господарських організацій необхідно на рівні закону, починаючи саме із норм ГКУ.

Таким чином, на підставі викладеного можна зробити наступні висновки. Нагальною потребою є встановлення в законодавстві (на рівні закону) визначення таких понять як «організаційно-правова форма господарювання», «організаційно-правова форма господарської організації», «вид» (підприємства, товариства, тощо), щоб уникнути суперечки з питань наявності правових підстав застосування різних нормативно-правових актів, які містять посилання на той чи інший вид або організаційно-правову форму. Організаційно-правова форма господарської організації характеризується сукупністю майнових та організаційних ознак, що дає всебічне уявлення про особливості її правового статусу. Необхідно розмежовувати поняття «організаційно-правова форма господарювання» та «організаційно-правова форма господарської організації». Організаційно-правовими формами господарювання відповідно до ГКУ виступають дві: із створенням юридичної особи – господарської організації та без створення юридичної особи – фізичної особи-підприємця.

Закріплення поняття та видів організаційно-правових форм господарських організацій

надасть визначеності у виборі суб'єктами господарювання форм здійснення своєї діяльності, що як наслідок сприятиме укріпленню правопорядку у сфері господарювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жилинский С. Э. Предпринимательское право (правовая основа предпринимательской деятельности) / С. Э. Жилинский. – М. : НОРМА, 2007. – 944 с.
2. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук / І. М. Кучеренко. – Київ, 2004. – 30 с.
3. Мартемьянов В. С. Хозяйственное право : курс лекций. Т. 1 / В. С. Мартемьянов. – М. : БЕК, 1994. – 312 с.
4. Кибенко Е. Р. Корпоративное право в Украине / Кибенко Е. Р. – Х. : Эспада, 1999. – 480 с.
5. Господарське право : підручник / за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. – Харків : Право, 2012. – 696 с.
6. Саніахметова Н. О. Підприємницьке право: Суб'єкти підприємництва. Кредитування. Оренда, Лізинг. Зовнішньоекономічна діяльність. Антимонопольне законодавство. Захист від недобросовісної конкуренції. Реклама : навч. посіб. / Н. О. Саніахметова. – Київ : А.С.К., 2002. – 704 с.
7. Корпоративное право: учебный курс : учебник / отв. ред. И. С. Шиткина. – М. : КНОРУС, 2011. – 1120 с.
8. Кочергіна К. О. Зміст організаційно-правових форм підприємницьких товариств: інтереси, функції, правові засоби : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Кочергіна К. О. – Харків, 2005. – 23 с.
9. Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики «Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів» : від 28.05.2004 р., № 97 [Елект-

ронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.pau.ua/doc/?uid=1041.8682.0>.

10. Господарський кодекс України : від 16.01.2003 р., № 436–IV // ВВР України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.

11. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 р., № 435–IV // ВВР України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

12. Господарське право : курс лекцій / за ред. В. С. Мілаш [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://12fan.ru/1591936508.html>.

13. Господарське право : навч. посіб. / під ред. О. М. Вінник. – Київ : Правова єдність,

2009. – 766 с.

14. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.

15. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні» : від 22.03.2012 р., № 4618–VI // ВВР України. – 2013. – № 3. – Ст. 23.

16. Форми реєстраційних карток [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.drsu.gov.ua/show/93>.

Коваль І. Ф. Щодо застосування поняття «організаційно-правова форма» в Господарському кодексі України / І. Ф. Коваль, Н. В. Щербакова // Форум права. – 2015. – № 3. – С. 107–112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_3_21.pdf

Досліджуються проблемні питання застосування поняття «організаційно-правова форма» в Господарському кодексі України. Проведено аналіз норм чинного законодавства, наукових думок, правозастосовчої практики у зазначеній сфері. Обґрунтовано доцільність удосконалення норм Господарського кодексу шляхом визначення таких понять як «організаційно-правова форма господарювання», «організаційно-правова форма господарської організації», «вид» (підприємства, товариства тощо), конкретизації видів організаційно-правових форм господарських організацій.

***

Коваль І.Ф., Щербакова Н.В. О применении понятия «организационно-правовая форма» в Хозяйственном кодексе Украины

Исследуются проблемные вопросы применения понятия «организационно-правовая форма» в Хозяйственном кодексе Украины. Проведен анализ норм действующего законодательства, научных мыслей, правоприменительной практики в указанной сфере. Обоснована целесообразность усовершенствования норм Хозяйственного кодекса путем определения таких понятий как «организационно-правовая форма хозяйствования», «организационно-правовая форма хозяйственной организации», «вид» (предприятия, общества и т.п.), конкретизации видов хозяйственных организаций.

***

Koval I.F., Scherbakova N.V. In Relation to Application of Concept «Legal Form» in the Commercial Code of Ukraine

In the article the problem questions of application of concept «legal form» are investigated in the Commercial code of Ukraine. The analysis of norms of current legislation, scientific thoughts, law enforcement in the indicated sphere is conducted. Expediency of improvement of norms of the Commercial code is reasonable by the decision of such concepts as a «legal form of management», «legal form of economic organization», «kind» (enterprises, economic societies etc.), specifying of kinds of economic organizations.